
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP: 398

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.13>

* Л. НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ¹

С.Д. ДАРИБАЕВ²

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан^{1,2}
(e-mail: nogaibekkyzy.lyailya@gmail.com¹, samal.daribaev@gmail.com²)

БЕСІККЕ САЛУ ҒҰРПЫНА ҚАТЫСТЫ ҚАСТЕРЛІ ҰҒЫМДАР

Аңдатпа. Мақалада әдебиеттану саласы бойынша жаңадан қарастырылып жүрген қастерлі ұғым турасында түсіндіріледі. Аталған ұғым ерте кезеңнен бастап қазақтың тұрмыс-тіршілігін айғақтап, халықтың мәдениеті мен рухани өмірінен көрініс тауып келеді. Қазақтың өзіндік дүниетаным, әдет-ғұрып, отбасылық тіршілігімен біте қайнасып кеткен киелі дүниені қастерлеу түсінігі халықтың болмысын таныта түседі. Шыр етіп дүниеге келген сәбиін өлеңмен әлпештейтін қазақ жұрты нәрестесін бесік жырымен тербетіп, ұлттық тәрбиенің жетегіне алатыны белгілі. Сондықтан да аталған мақалада ауыз әдебиетіндегі қастерлілік ұғымы бесікке салу ғұрпының және аталған ғұрыпқа қатысты айтылатын өлең-жырлардың төңірегінде қарастырылды. Ұлттық сипатымыздың өзегін фольклордан танып, көріп, біліп, сөзбен суреттеліп берілген туындылардан халықтың рухани болмысын айқын ажыраттық. Десе те, асыл қазынамыздың астарында әлі де болса зерттеуді қажет ететін дүниелер аз емес. Түрлі мәдениеттер тоғысқан ХХІ ғасырда қазақы құндылықтарды анықтап қою аздық етеді, ұлттық рухтың сақталуы үшін ұлттық мәдениеттің мәйегін – қазақтың қастерлі ұғымдарын кеңінен насихаттау ауадай қажет. Сондықтан да мақалада заман ағымына сай өзгеріске ұшыраған кейбір дәстүрлердің мазмұнына ден қойылып, мағынасына назар аударылады. Ғұрыппен бірге біртұтас болып өзара тығыз байланысып, белгілі бір кезеңнің мәдениетін айғақтайтын кие, қастерлілік ұғымы фольклорлық еңбектер негізінде сараланады. Мақала барысында қастерлілік ұғымының шығу тегімен қатар, адамның тіршілік бастауынан-ақ айқын көрініс табатын қастерлі дүниелер туралы жан-жақты баяндалады.

Түйін сөздер. қастерлілік, мифология, киелі, рухани өмір, мәдениет, ауыз әдебиеті.

Кіріспе. Қастерлілік (орыс: сакральное, ағылш: sacral, латын: sacrum) құбылысы алғашқыда тек гуманитарлық ғылымдар саласы бойынша, көп жағдайда діни нысандарға байланысты зерттелген. Бертінге дейін ғылымда ол «әулие» («святое»), қасиетті («священное») сөздерінің синонимі ретінде көрініс тауып келді [1, 6]. Кейінірек қолданылу аясы кеңейіп, философиялық термин

ретінде қарастырылды. Тура мағынасына тоқталсақ, қастерлі дегеніміз – қасиетті, киелі деген мазмұнға саяды. Фольклортанушы К. Матыжанов қастерлілікке мұқият назар аудара отырып, неміс дінтанушысы Рудольф Оттоның тұжырымын келтіреді. Р.Отто қастерлілікті өзіне әсерлендіріп, үрейлендіріп, өз еркіне бағындыратын құдіретті күш»[1, 11] – деп таниды. Яғни, түптеп келгенде ол – адам санасынан тыс тылсым күшпен тікелей байланысты ұғым. «Қастерлілік», ол – біздің санамыздан да, еркімізден де тыс, ол әлеуметтен де, қоғамнан да жоғары тұр. Ол – абсолютті, адам ырқынан тыс тылсым күш (құдай, аспан, жер, су, ай, жұлдыз, жел, жан, тіршілік, ой, түйсік, сезім, таным т.б. нысандар мен құбылыстар) [1, 11]. Сондықтан да ол адамға жұмбақ көрініп, астарына үңілген сайын үрей тудырған. Зерттеушілер аталған ұғымды «қастерлілік» және «қастерленген» деп екі арнаға бөліп қарастырып жүр. Яғни, адамзат алдымен дүниені өздігінше қабылдап, танып, түсінді де, уақыт өте келе сол түсінгеніне сәйкес түрлі рәсімдерді орындай бастады. «Қастерлілік» адам ақылынан тыс тылсым күш болса, «қастерленген» адамдардың әлгі күшке деген көзқарасы, оған әсер ету үшін жасаған әрекеті (құрбандық шалу, наным-сенім және т.б.) болмақ. Бұл ұғым әлем халықтары бойынша барлығында дерлік бар және оны әр халық өз тіліне қарай әртүрлі атайды. Қолданылу ауқымы ұлғайған сайын қастерлілік құбылысына философиялық, тілдік тұрғыдан, мәдениеттану ғылымдары бойынша жан-жақты зерттеу жүргізіле бастады. Батыс философиясы оған ХХ ғасырдың өзінде арнайы назар аударып, оның мәдениеттің дамуындағы үлкен іргелі қозғаушы күш болғандығын тарата зерттей бастаған. Оның орыс ғылыми кеңістігіне келу уақыты өткен ғасырдың 80 жылдары деуге болады [1, 3].

Қастерліліктің түп төрікіні мифтік дүниетаныммен астасып жатыр. Алғашқы қауымдастық кезеңінде ешқандай дін, діни түсініктің болмағаны белгілі. Ол кезеңде адамдар арнайы бір құдірет күшке – Тәңірге табыну, одан жәрдем тілеу дегенді білген жоқ. Олар өздеріне жұмбақ көрінген табиғат әлемін (аспан, жұлдыз, ай, күн, бұлт, дауыл, құйын және т.б.) киелі санап, оны құдыретті күш деп ұғынды. Бұның барлығын тылсыммен байланыстыра отырып өзінше таныды да, табиғи құбылыстарға (дауыл, күннің тұтылуы, құйын және т.б.) үреймен қарады. Осыдан кейін адамдардың табиғатты түсінуі барысында түрлі мифтік көзқарастар пайда болды. Алғашқы мифтік ұғымдағы адамдардың табиғат құбылыстарын өздерімен теңдестіре қарауы (анимизм) да қаншама ертегілік мотивтер мен сюжеттерге, аңыз-әпсаналарға арқау болды. Оларда табиғат пен адам тең дәрежеде жанды тіршілік етеді. Мәселен, адам баласын қасқыр асырап өсіреді немесе бұғы мен елік емізеді... Батырға тылсым күштің, құпия құбылыстың иелері көмекке келеді, оған тау қозғалып, су айырылып жол береді. Осының барлығы мифтік санадан бастау алған қастерлену құбылысының көріністері [1, 19].

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақалада герменевтикалық, дескриптивті, яғни сипаттау, жинақтау және талдау әдістері қолданылды. Зерттеу жұмысының негізгі нысаны болып отырған қастерлік ұғымын түсіндіру арқылы сипаттау, әр кезеңде қарастырылған еңбектерге негізге ала отырып, түрлі пікірлерді салыстыра саралау, талдау арқылы ой қорытындылау басты мақсат. Қастерлік ұғымы о баста діни наным-сеніммен қатар, «қасиет», «әулие», «кие» түсініктерінің аясында қарастырылған. Кейінірек философия, мәдениеттану, фольклортану ғылымдарында қастерлі нысан, қастерлі бейне, қастерлі тарих деген сияқты түрлі термин ретінде кеңінен қолданыла бастады да, оның мағынасы айқындала түсті. Ғалым К.Матыжанов «Қазақ фольклорының қастерлі әлемі» [1,9] атты еңбегінде қастерліліктің мазмұнына арыдан зерттеу жүргізіп, алғашқы қауымдық қоғамдағы адами дүниетаныммен байланыстырады. Ал тіл білімінде діни мәтіндер «қастерлі мәтін», «қастерлі сөз» деп сипатталып жүр. Әр халықтың өзіндік дүниетанымына сәйкес бүгінге дейін өмір сүріп келген бұл ұғымға зерттеушілер әртүрлі сала бойынша шолу жасағанын түсіндік. Десек те, мазмұны терең, қолданылу аясы кең, адамның жаратылысынан бастап бірге жасасып келе жатқан қастерлілікке сөз өнері тұрғысынан, оның әдебиеттегі, фольклордағы бейнесі, маңызы бойынша саралап көруді жөн санадық. Қазіргі әдебиеттану ғылымында қастерлілік құбылысы өзінің әуелгі мағынасынан ірге ажыратып, мүлде жаңа сипатқа ауысып келеді. Мәселен, бұрындары тек діни түсініктермен байланысты болып келген бұл ұғым қазір әдебиет теориясының өзіндік терминологиясының құрамдас бөлігіне айналды. Демек, қастерлік бұрынғыдай діни ұғым-түсініктің бір қыры ғана емес, ол өнер мен мәдениеттің пайда болуы мен дамуында басты рөл ойнайтын, дінге дейін болған, одан тыс құбылыс ретінде танылады [1,4]. Аталған мақалада фольклордағы халықтың мәдени, рухани өмірін саралай отырып, ұлттық код іспеттес, қазаққа ғана тән ерекше таным-түсінікті ажыратылады. Ерте кезеңнен белең алып, бүгінгі күнге дейін мән-мағынасын жоймаған, керісінше, мазмұны тереңдеп, зерттеуді қажет ететін жұмбақ салаға айналған, отбасылық ғұрыппен тікелей байланысты қастерлі ұғымдарды бір арнаға жинақтай отырып талдау жасау арқылы ұлттық құндылықтарды жаңғыртуды көздейміз.

Талқылау мен бақылау. Халықтық ғұрыптардың, тыйымдардың, жөн-жоралғылардың түп-тамыры мифтік танымнан бастау алатыны белгілі. Мифологиялық көзқарас адамзаттың санасында қалыптасып, бекіп, кезеңдерге сай белгілі бір үрдіспен дамып отырғаны анық. Уақыт өте келе аталған көзқарас халықтың тұрмыс-тіршіліне айналып, әдет-ғұрып, салт-дәстүріне ұласты. Мысалы, аспанды Тәңір деп тану, жаңа айға арнайы амаңдасу, жұлдызды адамның жанына балау, отқа тәу етіп сиыну, аластау, шырақ жағу және т.б. ырымдар мифтік дүниетанымның көрінісі. Десек те, бүгінге дейін жалғасып келе жатқан бұл ырымдар ұлттық болмысты айқындайды. Қазақтың адамның

дүниеге келген сәтінен бастап о дүниеге аттанғанға дейін жас ерекшелігіне, өмір сүру сатысына, отбасылық тіршілігіне байланысты атқарылып отыратын ғұрыптары фольклордан айқын көрініс тауып, тұтас бір дәуірдің бейнесін ашып қана қоймай, ұлттық мәдениетті таныта түседі. Өткен дәуірдің рухани тынысын, мәдени өмірін, адамзаттың қоршаған ортаға деген көзқарасы мен табиғатпен өзара байланысын сөз өнері арқылы білдік. Сұлу сөз арқылы сипатталған халықтық дүниетанымды айқын түсініп, қазақы болмысымызды – салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым-тыйым мен түрлі жөн-жоралғыларды ажыраттық. Фольклортанушы ғалым С. Қасқабасов та «Өнер – өмір туралы пайымдау екені сөзсіз, тарихи дамудың әр кезеңінде өнер адамның өзін қоршаған табиғатты, шындықты қаншалықты меңгергенін көрсетеді. Өнердің барлық түрін, оның ішінде фольклорды да, өмірді көркем танудың бірі деп түсінеміз»[2, 73], – деп ой түйеді. Фольклор арқылы ерте кезеңдегі тіршілік ету формасын, халықтың тарихи өмірін, ұлттың таным-түсінігін саралай аламыз. Осыған орай ұлттық сананың іргетасындай көрінетін қастерлілік құбылысының мән-мағынасын адамның шыр етіп дүниеге келген сәтінен бастап атқарылатын рәсімдерден, ең алдымен, бесікке салу ғұрпынан және сол ғұрыпқа сай орындалатын бесік жырынан қарастыруды жөн көрдік.

Қазақ халқы жаңа туған сәбиді әнмен әдилеп, ес біліп есейгенше өлеңмен тәрбиелейді. Бала дүниеге келгенде қазақы әдет-ғұрыпқа сай, халықтық дүниетаным бойынша заңдылық ретінде қалыптасқан қастерлілік қағидасының аясында тиісті рәсімдер атқарылады. Нәрестені бесікке салып тербетіп, алғашқы киімін – итжейдесін кигізіп, қырқынан шыққанға дейін майлап-сылап күтеді. Одан кейін қаз-қаз тұрып жүруге талпынған баланың тұсауын кеседі, ашамайға мінгізіп тоқымқағар жасайтыны тағы бар. Тілашарға дейін жалғасатын бұл ғұрыптардың барлығында мазмұнына сай айтылатын өлең-жырлар бар. Бұл үрдіс тек қазақта ғана емес, өзге халықтардың барлығында кездеседі.

Бесік – халқымыздың ежелден бері қастер тұтатын киелі дүниесі. Оны әртүрлі ағаштан жасайтындықтан, тал бесік, қайың бесік, қарағай бесік және т.б. түрлері бар. Ертеректе «аспалы бесікті» көбірек қолданылған. Біздің сөз еткелі отырғанымыз тал бесік турасында болмақ. Түбек, шүмек, құс төсек, жастық, жөргек, қолбау, тізебау, тізе жастық, тартпа – бесіктің арнайы жабдықтары. Шүмекті көп жағдайда асық жіліктен жасаған, оны әппақ болуы үшін кейде сүтке қайнатқан. Бесікті тербеткен кезде баланың зәрі шайқалып төгілмеуі үшін түбектің түбіне күл салып қойған. Халық бесікті өз ұғымдарындағы, наным-сеніміндегі жын-сайтан, албасты, үббе т.б. тәрізді мифологиялық қауіп иелерінен де қорғайтын киелі орын деп ұққан. Сондықтан баланы бесікке салу рәсімі ауылдастар арасында арнайы тойланып, түрлі әдет-ғұрып салттары ырым жоралғылар жасалады. Бесік баланы тамақтандырып, бағып-қағуға ғана ыңғайлы емес, оны әнмен тербетіп, ойнатып көңілін алдап,

аялап, алдарқатуға да ыңғайлы [1, 82]. Сәби есейген соң, ол жатқан бесікті жоғары орынға қойып сақтаған, ұрпағына «бос бесікті тербетпе» деп тыйым салып отырған. Бос бесікті тербетуді жаман ырымға балаған. Бесік жас сәбидің жылы, таза, жайлы жатып ұйықтауы үшін және денесінің түзу, сымбатты болып өсуі үшін пайдаланылған. Сондай-ақ ертеде жұрт жер ауыстырып көшкен кезде де бесіктегі баланың тәтті ұйқысы бұзылмаған, яғни сәбидің жылы төсегі көп кезінде алып жүруге өте ыңғайлы болған. «Фольклорлық жағынан келгенде түрік тектес халықтардың бесіктері аздаған ғана айырмашылықтары болмаса, бір-біріне өте ұқсас. Бесік сөзінің көне қолданыстарын көне түркі жазба ескерткіштерінен бастап жазба деректердің барлығынан жолықтыруға болады» [3, 58], – дейді ғалым К.Матыжанов. «Бесік» атауының шығуына байланысты тілші-ғалым Ә.Нұрмағамбетов былай дейді: «Нәресте жататын төсекте ана тілімізде «бесік» деп атайтынын білесіздер. Қазақтармен туыс саналатын якут, сары ұйғыр, т.б. халықтар тілінде бұл сөз түбірі «би», «пе», «бээ» болып келеді де, мағынасы тербету, әлдилеу деген түсінік береді. Ал, осы түбірлердің біріне, әсіресе, «бээ» түбіріне өз өз тілімізге тән жұрнақ қоссақ, «тербету» мағынасын беретін «бесік» сөзі пайда болады [4, 141]. Баланы бесікке кіндігі түскеннен кейін 3,7,9 күн аралығында салады. Бесікке салу рәсімі бесікті аластаудан басталады. Бесікті аластау әртүрлі тылсым күштерді қуып, баланың тыныш ұйықтауы үшін жасалған. Баланы бесікке бөлейтін көпті көрген, салиқалы ана сәбидің төсегін адыраспан, арша немесе сіріңкемен от тұтатып аластаған. Оттың ежелден киелі деп саналғаны белгілі. Халқымыз өз ұрпағына «отқа түкірме», «отты аттама» дегенді жиі ескертіп отырған. Отты сақтаушы күш-құдырет деп біліп, көп жағдайда (жаңа қонысты, жаңа түскен келінді, ауырған адамды) отпен аластаған. Ш.Уәлиханов: «Қырғыздар отты әулие деп атайды және қырғыз тақуаларын да осы атпен атайды. Моңғол типтес қырғыздар отқа табынғаннан оны ана атайды. От тазартқыш қасиетке ие» [5, 58]. Бесікті аластау кезінде:

«Алас, алас, пәледен қалас,
Көзім жаманның көзінен алас,
Тілі жаманның тілінен алас,
Қырық қабырғасынан алас,

Отыз омыртқасынан алас» [6, 30], – деген арнайы ырым өлеңдер айтылады. Аластау өлеңдерінің тағы бір нұсқасы:

Алас, алас, аласы,
Келді міне баласы.
Көш, көш пәлесі,
Келді міне егесі.
Аталарың ақырса, одан қорықпа,
Аталарың, ағаларың шақырса, одан қорықпа,
Ойнақтаған лақтан қорықпа,

Сылдыраған бұлақтан қорықпа,
Тулаған тайдан,
Құлаған ботадан қорықпа,
Маң төбеттей ұйқылы бол!
Түлкінің баласындай күлкілі бол!
Алас, алас, аласы,
Келді міне баласы.
Ұйықтап демалсын,
Қуанып оянсын [6, 31], – деп беріледі.

Бесікті аластау рәсімі барлық халықтарда бар. Мысалы орыс бесік жырларында да:

«Сон да Дрема,
Приди к Вене в голова,
Сон да дрема,

Накатись на глаза [7, 30], – деп баланың ұйқысын шақыру сарыны сақталған. Ертеде баланы тіл-көзден сақтандыру үшін бесікті, шүмекті қыздырылған қысқашпен қарып аластаған. Баланың ұйқысы қашып, мазасы кетсе, «сырық тұз» қыздырып, бесікті сонымен ысқылаған.

Баланы алғаш рет бесікке салар кезде «тышты ма» айтылады. Бесіктің түбек тұратын жерін бос қалдырып, сол тесіктен түрлі тәттілерді тастап: «Тышты ма, тышты ма», – дейді. Бір келіншек алақанымен тосып алады да: «Тышты, тышты», – дейді, сосын тәттілерді жиналған көпшілікке таратып береді.

Баланы бесікке бөлеген соң, бесіктің үстіне жеті түрлі нәрсе жабады. Тон, шапан жабу – ер жеткенде баланың халықшыл болуына білдірілген тілек, жүген – тез өсіп, ат үстінде ойнақ салсын, кебенек пен қамшы – ел қорғайтын ер болсын деген тілекті аңғартады. Жалпы баланы бесікке салғанда «қап – қорақопсы толы болсын, алаша-сырмақ – мекенді болсын, тон, көрпе – жылы, жайлы болсын, орамал, дастарқан – жақсылыққа ұсталсын, анасы мен атасының киімі – ата салтын бұзбасын» деген ырым жасалады. Атырау, Орал, Маңғыстау облыстарында тек қана бір қап жабады. «Бір қап ұйқысы болсын» деген ұғыммен ауылдың ең ұйқышыл адамның киімін жабады [3, 33].

Қазіргі кезде «бесік дайындау» деген дәстүр ел арасында кеңінен етек жайып келеді. Кейбір деректерде бұл дәстүрдің 80-жылдардан бастау алғаны туралы айтылған. Қазақстанның оңтүстік аймағында ғана көрініс тапқан бесік әкелу дәстүрі бүгінде еліміздің барлық өңірлерінде дерлік бар. Қазақ этнографиясына жат бұл дәстүр халық арасында тез сіңісіп жатқанын байқаймыз. Ертеде жас босанған келіннің шешесі сәби қырқынан шыққаннан кейін, қызының халін білу үшін, бір жағынан жиеніне бауы берік болсын айту ниетімен құдасының үйіне барған. Жаңадан отбасын құрып, бала сүйіп, ана атанған қызына өзінің ақылын айтып, қасында отырып сырласу үшін анасы

өзінің келетінін алдын ала хабарлаған. Арнайы келетін құдағиды күту – түсінікті жағдай. Сондай-ақ, қызын сағынып, жиенін көруге асығып келе жатқан ананың құр қол келмесі де анық. Алайда ол бесік әкелмеген. Қазіргі кездегідей балаға қажет киім-кешек, керек-жарақты да түгендемеген. Жоғарыда айтылған дәстүрдің бұрмаланғанын ажырату қиын емес. Қазіргі кезде бесік әкелу деп аталатын «заманауи дәстүр» – үлкен шығынның бір түрі және көп жағдайда мақтан, дақпырт үшін атқарылатын мәнсіз дүние. Дүниеге келген сәбиді алақанына салып әлпештейтін қазақ жұртының өз ұрпағының бесігін өзгеден күтуі, «нағашы жұрты не әкеледі» деп дәметуі қаншалықты ақылға қонымды? Бесіктің тиімділігіне қатысты ой өрбіткен Д.Шоқпарұлы: «Бесік – қазақ ұғымында киелі орын. Тұңғыш баласы жатқан бесікке немере, шөберелерін бөлеген әжелер өздерін өте бақытты санаған. Атадан балаға мирас болып келген мүлкі, әрбір қазақтың жылы ұясы – бесікті сақтай білейік» [4, 144], – дейді. Демек, әр шаңырақта киелі жәдігердей болып сақталған бір ғана бесік болған, оған бірнеше ұрпақ кезегімен жатып, бесік жырымен тербетілген. Яғни, дүниеге келген ұрпақ өз әкесі, ағасы, бауыры жатқан бесікке бөленген.

Баланың алғаш киген киімін итжейде (иткөйлек) деп атайды. Бұл киімді қолы жабық, етегін аяғына жететіндей кеңдеу етіп сәбиге арнайы тігіп дайындайды. Итжейдені сәби қырқынан шыққанға дейін киеді. Оны нәрестеге кигізер кезде:

Жағасы жайлы болсын,
Етегі майлы болсын,
Киімің тоза берсін,

Өмірің оза берсін [6, 32], – деп тілек айтады. Балаға итжейде кигізу ырымы баланың жанын иттің рухы күзетеді деген наным-сенімнен туындаса керек. Нәрестенің алғашқы көйлегінің итжейде аталуы, өркендеу идеясының іргелі категорияларының бірі итжанды болсын дегенді білдіреді [8, 667]. Әйелдің алдыңғы балалары қайта-қайта шетінеп тоқтамаған кезде итжейдені балалы-шағалы, жасы үлкен әйелдің киімінен тіккен. Баланы қырқынан шығарған кезде иткөйлекті шешіп, оған молырақ тәтті салып, иттің мойнына байлап жіберген. Балалар итті қуып жетіп, тәттіні бөліп жеп, итжейдені иесіне жеткізген. Бұл ырым ит қуу деп аталады, «сәбидің пәле-жаласын қырық жаны бар хайуан – ит алып кетеді» дегенді білдіреді [8, 668]. Бұл тұрғысында этнограф С.Қондыбай: «Қырқынан шыққан соң ғана арнайы жоралғы өткізіп, баланы «өлілер дүниесінің қақпасын күзететеін итке сыйлық беріп, бұл дүниеге шығарып алады (немесе қырқынан шықпаған бала «ит кейіпті» деп есептеледі, 40 күн өткен соң оның «иткөйлегін шешеді», ит кейпін адам кейпіне ауыстырады) [9, 136], – деп сипаттайды. Кейбір өңірлерде итжейдені баланың кіндік әкесі мен кіндік шешесі тігіп, арнайы алып келеді. Итжейдені баланың бойындағы құты басқаға дарып кетпесін деген ниетпен көпшілікке бермеген, алайда оны баласы жоқ әйелге ғана беретін дәстүр болған. Ондайда итжейдені

берер алдында анасы ырымдап итжейденің бір шетінен кішкене кесіп алып қалады [8, 668].

Ертеде ұйықтап жатқан баланы пәле-жаладан, түрлі қауіп-қатерден сақтау үшін бесікке үкі тағып қоятын болған. Бұл ырым қазіргі кезде де кездеседі. Үкінің басы, сирақтары мен қауырсыны жын-шайтаннан сақтайды; сол үшін оларды киіз үйге, балалардың бесігіне байлап қояды [5, 68]. Киелі құстың қауырсынындағы ұсақ өрнектер араб әріптеріне ұқсағандықтан, діндарлар бұл бедерді Құран сөзі деп түсінген. «Қисса-сұл-әнбиядағы» дерекке сүйенсек, үкінің Нұх пайғамбар кемесіне Қазығұрт тауына қарай жол сілтеген құс екені айтылады. Соған байланысты Нұх пайғамбар үкіге: «Орман тоғайдың иесі бол, шаңырақтың киесі бол!» – деп бата берген. Содан бастап үкіге айрықша кие дарыған. Асқар таулар қанша жалынса да, Үкі тоқтамай оларды айналып өтіпті. Сонда тау үкіні қарғап: «Көзің көр болып көрмей қалсын!» – депті. Содан бері үкінің көзі күндіз көрмейтін болған екен [10, 142]. Ертеде үкіаяқ дейтін дүниені халқымыз тұмар ретінде қолданған. Оны қыздар түрлі жамандықтан сақтану үшін мойынға тағып жүрген, мұндай әшекей бұйымды бесікке де тағып қойған. Үкіаяқты үкінің аяғын алтындап немесе күмістеп жасайтын. Ол үшін тұяқтың жоғарғы бөлігіне бағалы асыл тастарды қондырады да, төменгі бөлігін алтынмен немесе күміспен күптейді [6, 608]. «Бесік құда» деп аталатын құдаласу дәстүрі бойынша болашақ құда қыз баланың бесігінің бас жағына арнайы белгі салған. Сол тұсқа теңге немесе сырған, кейде қасиетті құстың, мысалы үкінің қауырсынын немесе бүркіттің тұяғын іледі [8, 491].

Баланы түрлі қауіп-қатерден қорғау үшін жастығының астына пышақ қойған, бесікке, кейде баланың өзіне тұмар таққан. Баяғыда жоғарыта айтылған аң, құстардың қауырсыны, тұяғы, тісі тұмар ретінде қолданылса, кейінірек ислам дінінің әсерімен құран аяттарын жазып, оны тұмар ретінде тағу әдетке айналған. Ш.Уәлиханов жын-шайтандар жоламас үшін баланың бесігіне кірпінің тікенектерін де байлап қоятынын айтады [7, 42]. Бұл ырымнан біз халықтық дүниетанымды көреміз. Жан-жауарларды пір тұту, оларды киелі санау, қастерлі деп тану үрдісі жоғарыда баяндалған дүниелерден анық байқалады. Қазақ баланы жын-шайтаннан ғана емес, тіл-көзден сақтауға тырысқан. Егер бала шоши берсе, ішінде суы бар жез ыдысты баланың басына жоғары ұстап, суға балқыған қорғасын құйып жібереді. Бұл ырымды қорықтық деп атайды. Ыдыстың түбіндегі қорғасынның сұлбасы бір жануарға немесе бір затқа ұқсас болады. Соған қарап, баланың неден шошығанын анықтайды да, ем дом жасайды [8, 49]. Ертеде баланы әртүрлі жолмен емдеген. Тіл, көз тиген баланы тұз, нан тілімімен аштап, оны итке берген. Кейде сумен ұшықтаған. Емдеу кезінде қолданатын емдік құралдар аурудың түріне байланысты өзгеріп отырған, негізінен пышақ, қамшы, қарағай, далада өсетін өсімдіктер – адыраспан, арша, қырық-жеті тас, т.б. пайдаланылған [11, 157].

Баланы бесікке бөлейтін кезде:

Мойнымдағы маржаным,
Қорадағы мал-жаным,
Бесігіңе жата ғой,
Тәтті ұйқыға бата ғой!
Балам жатсын бесікке,
Пәлесі қалсын есікте.
Ал баланы бесіктен шешіп аларда:
Анасы шешіп алсын,
Ұйқысы бесікте қалсын.
Балам бесіктен шықсын,
Пәлесі есіктен шықсын [6, 31], – деген.

Көріп отырғанымыздай баланы бесікке бөлеу рәсімі өзіндік саты бойынша өлеңмен жалғасып отырған. Бұл өлеңдердің мазмұнына үңілсек, ана жаңа туған сәбидің ештеңе түсінбейтінін біле тұрып, ізгі ниетін оған арнап айтып, бар тілегін өлең арқылы жеткізген. «Мойнымдағы маржаным, Қорадағы мал-жаным» деу арқылы баласын халық дүниетанымындағы ең қадірлі, ең қастерлі дүниеге – маржан мен мал-жанға теңегенін байқаймыз. Қазақ елінің төрт түлік малды жанынан жоғары қойып, өмірдің мәні, тіршіліктің берекесі көргенін, амандық-саулық сұрасқанда, ең алдымен малдың амандығын сұрайтынын білеміз.

«Бесік жыры» – баланы бесікке салғанда айтылатын ән түріндегі жыр. Бұл жырды баланы дүниеге әкелген ана сәбиін бесікке бөлеп, оны ұйықтату үшін бесікті тербетіп отырып айтады. Жалпы жас сәбиге қатысты айтылатын өлең-жырларды әйелдер қауымы – аналар, әжелер орындайды. Бесік жырларында ана баласының тілеуін тілей отырып, оны айға, күнге теңеп, айналып, толғанады.

Қазіргі кезде баланы бесікке бөлей бермейді, заманауи үлгіде дайындалған арнайы төсекке жатқызады. Аяқ-қолы бос жатқан бала мазасыз ұйықтайды. Ол төсекке орнатылған түрлі әуендер бесік жырының орнына қолданылғанымен, бесік жырын алмастыра алмайды. Себебі бесік жырын сәбидің анасы шырқайды, бала ананың дауысын тыңдап, мейірімін, ыстық ықыласын сезініп жатып ұйықтайды. Анасының қасында екенін сезінген бала ештеңеден шошымайды, алаңсыз тәтті ұйқыға бөленеді.

Бүгінде жүйкесінде ауытқуы бар сәби көп. Осының салдарынан түрлі ауру пайда болған. Академик В.Бехтерев баладағы невроз ауруының алдын алу үшін бесік жырын тыңдату керек екенін айтқан [12, 10]. Ештеңені түсінбейтін сәбидің жүйке жүйесіне, ақыл-ой, сана-сезім, жалпы ағзасының дұрыс жетілуіне бесік жырының әуені зор ықпал ететінін түсінеміз. Нәресте екі-үш айға дейін ақпаратты тек құлақпен алады. Сондықтан, бесіктің жанында әңгімелесуге, музыка қоюға болмайды. Себебі, бала жаманды-жақсылы эмоцияның бәрін миына жинақтай береді [12, 12]. Бұл баланың миына қонған

әр ақпараттың оның денсаулығына, жүйке жүйесінің қызметіне, ағзаның дамуына тікелей әсер ететінін білдірсе керек. Осыған байланысты американдық биологтар L.Dj. Milk пен M.Milk арнайы тәжірибе жүргізген. Олар бесік жырын тыңдап жатқан баланың жүрек қағысын тексерген. Сәби жүрегі қалыпты, яғни 1 минутта 68-72 рет соққан. Бала бойынан эндорфиндер – қуаныш гормондары бөлінгенін байқаған. Ал заманауи музыкадан баланың жүрегі шамадан тыс қатты соққан. Ұйқысы бұзылған бала өзін қорғансыз сезінген [12, 12].

Қазіргі кезде жүйке жүйесінің жұмысы бұзылған балалар ақпаратты қабылдай алмайды, ойланбайды, тілі кеш шығады. Баланың шешесінің ішінде жатқан кезінде ананың көңіл-күйін, сезімін, ойын тұтас қабылдайтынын ескерсек, аталған ауру түрлерінің пайда болуына ананы жауапты деуге толық негіз бар. Қазақ халқы әйелдің бойына бала біткенін білгенде-ақ, «құрсақ шашу» дәстүрін жасаған. Әжелер, ардақты аналар, аяғы ауыр келіннің абысындары кең жайылған дастарқанда бас қосып, бата беріп, жас келінге ақыл, кеңес айтқан. Құрсақ шашудың мақсаты – жүкті келінге жайлы болатындай жағдай жасау, оған ерекше көңіл бөлу, қамқорлық таныту. Халқымыз бала дүниеге келгенге дейін аяғы ауыр келіншекке күтім жасаған. Қамқорлықты, мейірімді сезінген жас келіннің көңіл күйі жақсы болса, дүниеге келер ұрпақтың да дені сау болады деп түсінген.

Отбасылық ғұрып фольклоры саласында қарастырылатын бесік жырының тағдыры сан қилы болды. Фольклорды жанрға жіктеу барысында аталған жырға әрқандай сипат беріліпті. Салт-дәстүр, әдет-ғұрып негізінде орындалатын жыр болғандықтан, ғалымдар бесік жыры туралы түрлі пікір білдірсе керек. А.Байтұрсынов бесік жырына тұрмыс-салт деп атау бермегенімен, «Қалып сөзі» деген ұғымның аясында қарастырған. Аталған жырды салт өлеңі деп қарастыру тарихи тұлға С.Сейфуллиннен басталады екен. Ғалым М.Ғабдуллин 1958 жылы жарық көрген «Қазақ халық ауыз әдебиеті» еңбегінде әдет ғұрып өлеңдерін жанрға жіктеп қарастырып, бесік жырын салт өлеңдеріне жатқызады [9, 28]. Әдебиеттанушы К.Матыжанов түрлі пікірді саралай келіп: «Бұл қатардағы шығармаларды «Балаларға арналған өлеңдер» (Б.Уахатов), «Бала өсіру ғұрпының фольклоры» (Б.Абылқасымов), «Сәбилерге арналған салт өлеңдері» (Ш.Ыбраев) деп шұбалаңқылау тіркеспен созбақтағаннан гөрі, «Әлпештеу поэзиясы» деп атаған жөн тәрізді. Өйткені «әлпештеу» сөзінің поэтикалық реңкі қою. Қазақ бағып-қағып, аялап өсірдім дегеннің орнына «әлпештеп өсірдім» деп жатады. «Әлпештеу» сөзінің мағыналық аясы да кең, көркемдік әрі де жоғары. Ойға қонымды, тілге оралымды деп білгенбіз» [3, 39], – деп, бесік жырын «Әлпештеу поэзиясының» арнасында қалдырады. Бізге жеткен бесік жырларының нұсқалары көп емес. Мән-мағынасы жағынан өзара жақын келетін бұл жырлар көп жағдайда еш сүйемелдеусіз орындалған.

Ә.Диваевтың қазақ фольклорын жинауға үлкен еңбек сіңіргенін білеміз. Ол - қазақ балалар фольклорына алғаш арнайы назар аударған адам. Оның жинауымен тұңғыш рет баспа бетін көрген қазақ бесік жырларының үлгілері әлі күнге дейін ең озық нұсқалардың қатарынан саналады және ол бұл шығармаларды алғаш орыс тіліне аударушы да болды [3, 27].

Бұл жырлардың кейбір нұсқаларында замана келбеті, жырды айтқан ананың ішкі шер-мұңы, елдің арман-мақсаты суреттеледі. М.Ғабдуллин: ««Бесік жырында айтылатын тілек, ақыл өсиеттерден халықтың нені аңсап, нені көксегендігі көрінеді»[7, 35], – дейді.

«Мойнымдағы тұмарым,
Тарқамайтын құмарым,
Тағдыр берген алсын деп

Ақ бесікке салсын деп» [7, 31] – деген жыр жолында ана баласын халық ұғымындағы ең қастерлі дүние – тұмарға теңеп отыр. Тұмар (бойтұмар) – адамды тіл-көзден, пәле-жаладан сақтайтын киелі зат. Ертеректе адам тұмарды үнемі мойнына тағып жүруі тиіс, сонда ол адамға жағымды әсер етеді деген түсінік болған. Қырғыздар қазір енді мұсылмандық, кабалистикалық дұғаларды қолданады, оларды «тұмар» деп атайды; ертерек кездерде тұмар көбінесе заттай нәрселерден болды, нақты айтқанда жануарлар мен құстар денелерінің түрлі бөліктері, жануарлардың сүйектері, кейде тастар [5, 67].

Яғни, бесіктегі баланы тербетіп отырып айтылатын бесік жыры сол кезеңнің тарихи шындығымен үндес келеді, демек бұл жырдан сол кезеңдегі халықтық дүниетанымға сай қастерлі ұғымдарды тануға болады деп топшылаймыз.

Нәтижелер. Жоғарыда берілген бесік жырларының сарыны бүгінгі күнге дейін сақталған. Қазақ ауыз әдебиетінің асыл қазынасы болған жырлар көп жағдайда суырыпсалма өнерінен туған. Сол жыр арқылы жас сәбидің санасына ұлттық таным мен тәрбиені, ақ пен қара, жақсы мен жаман ұғымдарын, қадірлеп қасиет деп ұққан, қастерлеп кие тұтқан құндылықтарды сіңірген. Әр кезеңде айтылған жырлардың мазмұнына үңіле отырып, халықтық дүниетанымның өзгерісін байқауға болады. Қоғам құндылықтары ауысқан тұста адамзат үшін қастерлі саналатын дүниелердің ауқымы арта түскендей.

Мысалы, ерте кезеңдегі бесік жырында:

Құрығыңды майырып,
Түнде жылқы қайырып,
Жаудан жылқы айырып,

Жігіт болар ма екенсің? [13, 14] – деп, шеше баласының ер мінезді болып өскенін көксесе, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы бесік жырында:

Сұқсұр деген құс болар,
Тартсаң жүні бос болар,
Көкешіңнен хат келсе,

Анаңның көңілі хош болар.

Әлди, әлди, әлди-ай! [7, 28] – дейді. Демек, сол сәтте шеше үшін хабар-ошарсыз кеткен сәбидің көкесінен келген хаттан қастерлі дүние болмақ емес.

Ұрпақ тәрбиелеу барысында халқымыздың о бастағы дүниетанымына сәйкес қабылданған заңдылықтар қазіргі кезде де маңызды. Бесік жырының әдемі әуенімен тербетілген сәби тәтті ұйқыға батады, халықтық әуеннің сарынымен айтылған «қазақша» жырдың әсерінен бала санасы ана тілінің нәрін сіңіре түседі. Демек, бесік жыры бүгінгі ұрпақтың қазақша сөйлейтін қазақ болуына кепіл болмақ.

Халық дүниетанымындағы жаңа туған сәбиге қатысты киелі ұғымдар – бесік, бесік жырында айтылатын кейбір қастерлі дүниелер, отпен аластау сынды ырымдар көнеден жалғасып келеді. Бұл аталған үрдістер шынында да киелі ме деген мәселеге тереңірек үңілген жағдайда сан түрлі ой туындайды. Ұлттық санада қастерлі деп танылған түрлі ұғымдар адамзатты үркіту мақсатында емес, жақсы мен жаманды ажыратуға, жақсының қадірін білуге, көзбен көріп, қолмен ұстауға келмейтін, бірақ халықтық санада бар дүниелерді ақылмен ажыратуға үйретті. Ертеректе кісі жақсы (тыныш, аман-есен) өмір сүруі үшін қоршаған орта заңдылықтарын бұзбай, қалыптасқан қоғамның қағидаларына мойынсұнуы қажет болды. Ол үшін дүниені тануы, жақсылық пен жамандықты ажыратып, қасиет пен киені қадір тұтуы, кейде тіпті оның сертінен сескенуі тиіс. Мұндай үрдістерді ертеде өмір сүрген адамзаттың наным-сенімінен туындап, ұлттық дәстүрге ұласып кеткен ескінің қалдығы деп қарайтындар да жоқ емес. Бұл жерде мәселе адамның әлденені қастерлі немесе қастерлі емес деп оның киесіне сену, сенбеуінде емес, ұлттық дүниетанымды, халықтық ғұрыптың маңызын жіті тануына байланысты болмақ. Бесігі аласталған сәбилердің ел қорғаған батыр, бесік жырын тыңдаған ұрпақтың бүгінгі ұрпаққа қарағанда тілі қазақша шығып, өресінің биік болып қалыптасқанын сіз бен біз білеміз. Игі тілек айтып, қол жайып бата беретін ата-бабаларымыздың ізгі ниетінің нәтижесінде біздерге – бүгінгі ұрпаққа өз алдымызға ел болып өмір сүру бақыты бұйырды. Демек, қазақы таным негізінде қалыптасқан қастерлі дүниені қадір тұту қағидасын ескере жүрсек, ұлттық болмысты тірілткен боламыз.

Қорытынды. Жазылмаған заңдылықтар қатарынан орын алатын бұл үрдістерді ұлттық код деп тануға негіз бар. Себебі аталған әдет-ғұрып, жөн-жоралғы, бесікті киелі деп тану, оны отпен аластау ел арасында қазіргі кезде де атқарылып жүр. Бүгінгі қоғамда өмір сүріп жүрген адамның ғаламды танудағы көзқарасы, білім деңгейі, пікірі, жалпы болмысы өзгерсе де, ол әлгіндей ұлттық үрдістен алыстаған жоқ. Және ол – жақсылықтың нышаны. Адам киелі дүниені құрметтеуді, қастерлі затты қадір тұтуды отбасындағы тәрбие барысында үйренуі мүмкін, десек те, оны мән-мағынасымен ұғынып, тіршілікте қолдануы үшін ананың ақ сүтімен берілетін қазақы тәлім-тәрбиенің орны бөлек.

Ұлттық болмыс, ұлттық сипат, ұлттық келбет дегенде біз тұтас халықтың тіршілік қағидасын, өзіне ғана тән заңдылығын, ерекшелігін, өзіндік ұстанымын, салт дәстүрін саралаймыз. Ұлттық тәрбие беру үрдісі де осы шеңберде насихатталады. Алайда, қазіргі кезде қазақы мінездің қалыптасуына, ұлттық болмыстың сақталуына әсер ететін қастерлілік, кие, қасиет, қадір тұту туралы ұғымдар, олардың мән-маңызы туралы деректер ауадай қажет. Аталған ұғымдарды білу бар да, оны санаға сіңіріп, күнделікті тіршілікте қолдана білу бар. Ұлттық тәрбиемен сусындаған ұрпақ елі үшін қызмет етеді. Ең бастысы – ұлттың сақталуына үлес қосады.

Әдебиеттер

1. Матыжанов К.И. Қазақ фольклорының қастерлі әлемі. – Алматы: Press Co, 2020. – 384 б.
2. Тұяқбаева Р.Р., Ашенова А.Т. Қазақ тілін үйретуде фольклордың маңызы // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – №4 / 2022. – Б. 200-230. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2022-4.07>.
3. Болатова Г.Ж. Қазақтың үй іші әдет-ғұрып өлеңдері. Филол. ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. автореф. – Алматы: 1993. – 117 б.
4. Шоқпарұлы Д. Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні. – Алматы: Ғылым, 2001. – 268 б.
5. Уәлиханов Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. – Т. 4. – Алматы: Толағай групп, 2010. – 376 б.
6. Ақ сандық, көк сандық. Балалар фольклоры. – Алматы: Жазушы, 1988. – 187 б.
7. Матыжанов К. Қазақтың фольклорлық балалар поэзиясы. Филол. ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. автореф. – Алматы: 1990. – 123 б.
8. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. Т. 1. – Алматы: DPS, 2011. – 736 б.
9. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Бірінші кітап. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 520 б.
10. Керімбай С., Нәби Ә. Қисса-сұл-әнбия. – Алматы: Отбасы баспа үйі, 2022. – 552 б.
11. Diykanbay M., Ilgisheva M. Kazak ve Kırgızlarda Bakşılığın Yedigârı Tabiplik. Milli Folklor, с. 18, sy. 139, 2023, ss. 157-6, DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/80285/1103072>.
12. Керімбай С. Әлдиден эпосқа дейін. – Алматы: Отбасы хрестоматиясы, 2021. – 392 б.
13. Нүсіпқожаұлы А. Тал бесіктен жер бесікке дейін. – Алматы: Өнер, 2014. – 224 б.

Л. НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ, С.Д. ДАРИБАЕВ

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**САКРАЛЬНЫЕ ПОНЯТИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ОБРЯДОМ УКЛАДЫВАНИЯ
РЕБЕНКА В КОЛЫБЕЛЬ**

Аннотация. В этой статье объясняется концепция почитания, которая недавно была рассмотрена в области литературоведения. Эта концепция с давних времен находила отражение в культуре и духовной жизни народа. Концепция почитания священного мира, которая полностью переплетается с собственным мировоззрением, обычаями и семейной жизнью казаха, раскрывает сущность народа. Известно, что казахский народ, укачивающий своих малышей колыбельными, занимает лидирующие позиции в национальном воспитании. Именно поэтому в данной работе понятие сакральности, являющееся основным объектом исследования, рассматривалось в контексте обряда укладывания в колыбель и стихотворений, связанных с указанным обрядом. Мы узнали суть нашего национального характера из фольклора, увидели и ясно отличали духовную природу народа от произведений, описанных словами. Однако за нашим драгоценным сокровищем скрывается еще много вещей, которые предстоит изучить. В XXI веке, когда встречаются разные культуры, недостаточно определить казахские ценности, для сохранения национального духа необходимо широко пропагандировать образ национальной культуры – заветные казахские понятия. В данной статье мы обратили внимание на содержание некоторых традиций, претерпевших изменения в соответствии со временем, и рассмотрели их смысл. В рамках темы мы выделили понятие святости, которое вместе с обрядом неразрывно связано и свидетельствует о культуре того или иного периода. В ходе статьи, акцентируя внимание на происхождении понятия сакрального, рассказывается о сакральных вещах, очевидных с самого начала человеческого существования.

Ключевые слова. сакральное, мифология, священное, духовная жизнь, культура.

L. NOGAIBEKKYZY, S.D. DARIBAEV

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakstan

**SACRED CONCEPTS ASSOCIATED WITH THE RITUAL OF LAYING
DOWN A CHILD IN THE CRADLE**

Annotation. This article explains a venerable concept that has recently been explored in the field of literary studies. This concept has been reflected in the culture and spiritual life of the people since ancient times. The concept of honoring the

sacred world, which is completely intertwined with the Kazakh's own worldview, customs and family life, reveals the essence of the people. It is known that the Kazakh people, rocking their babies to sleep with lullabies, occupy a leading position in national education. That is why in this work the concept of veneration, which is the main object of research, was considered in the context of the rite of laying in the cradle and poems associated with this rite. We learned the essence of our national character from folklore, saw and clearly distinguished the spiritual nature of the people from the works described in words. However, behind our precious treasure there are still many things to be explored. In the 21st century, when different cultures meet, it is not enough to define Kazakh values; to preserve the national spirit, it is necessary to widely promote the image of national culture - cherished Kazakh concepts. In this article, we have looked at the content of some traditions that have changed over time and considered their meaning. Within the framework of the topic, we have highlighted the concept of sacredness, which, together with the rite, is inextricably linked and testifies to the culture of a particular period. In the course of the article, focusing on the origin of the concept of the sacred, it talks about sacred things that have been evident from the very beginning of human existence.

Keywords. sacred, mythology, sacred, spiritual life, culture.

References

1. Matyjanov K.I. Qazaq fölklorynyñ qasterlı älemi. – Almaty: Press Co,2020. – 384 b.
2. Tüiaqbaeva R.R., Aşenova A.T. Qazaq tılın üiretude föklordyñ mañyzy // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ habarşysy. №4 / 2022. – 200 b. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2022-4.07>.
3. Bolatova G.J. Qazaqtyñ üi ıı ädet-ğüryp öleñderi. Filol. ğylymd. kand. Čylymi дәrejesin alu üşin daiynd. dis. avtoref. – Almaty: 1993. – 117 b.
4. Şoqparuly D. Qazaqtyñ ädet-ğüryptary men salt-dästürleri: ötkendegısı jāne бүгını. – Almaty: Čylym, 2001. – 268 b.
5. Uälihanov Ş. Köp tomdyq şyğarmalar jinağy. T. 4. – Almaty: Tolağai grupp, 2010. – 376 b.
6. Aq sandyq, kök sandyq. Balalarföklory. – Almaty: Jazuşy, 1988. – 187 b.
7. Matyjanov K.I. Qazaqtyñ föklorlyq balalar poeziasy. Filol. ğylymd. kand.ğylymi дәrejesin alu üşin daiynd. dis. avtoref. – Almaty: 1990. – 123 b.
8. Qazaqtyñ etnografialyq kategorialar, üğymdar men ataularynyñ дәstürli jüiesi. Ensiklopedia. T. 1. – Almaty: DPS,2011. – 736 b.
9. Qondybai S. Arğyqazaq mifologiasy. Birinşi kitap. – Almaty: Daik-Pres,2004. – 520 b.
10. Kerımbai S., Näbi Ä. Qissa-sül-änbia. – Almaty: Otbasy baspa üii, 2022. – 552 b.

11. Diykanbay M., Ilgisheva M. Kazak ve Kırgızlarda Bakışlıgın Yedigârı Tabirlik. Milli Folklor, c. 18, sy. 139, 2023, ss. 157-6, DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/80285/1103072>.

12. Kerimbai S. Äldiden eposqa deın. –Almaty: Otbasy hrestomatiasy QK, 2021. – 392 b.

13. Nüsıppojaıly A. Tal besıkten jer besıkke deın. – Almaty: Öner 21 ğasyr, 2014. -224 b.

Авторлар туралы мәлімет:

Ноғайбекқызы Ләйлә – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан.

Ноғайбекқызы Ляйля – магистрант Казахского Национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Nogaibekkyzy Lyailya – master’s student at Kazakh National University named after al-Farabi Almaty, Kazakhstan.

Дәрібаев Самалбай Дәрібайұлы – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Дарибаев Самалбай Дарибаевич – кандидат филологических наук, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Daribaev Samalbay Daribayevich – candidate of philological sciences, senior lecturer at Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.